УДК 347.635-058.832:[316.356.2:364.28]
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.16

Кириленко О. М.,
доктор соціологічних наук,
завідувач кафедри загальнотеоретичних правових
та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту
Київського університету права Національної академії наук України
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6120-0650

Грицюк А. Р.,
старший викладач загальнотеоретичних правових
та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту
Київського університету права Національної академії наук України
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-2565-029X

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ БАТЬКІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДІТЕЙ У НЕПОВНИХ СІМ'ЯХ: КОМПЛЕКСНИЙ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД

Анотація. Стаття присвячена вивченню комплексному поглибленому соціально-правовому аналізу особливостей виконання обов'язків батьків щодо піклування над дітьми в неповних сім'ях спрямованого на забезпечення їх гармонійного розвитку та відповідного рівня фінансового статку дитини. Розглянуто проблеми захисту прав неповнолітніх дітей щодо забезпечення їх матеріального, фізичного і соціально-психологічного благополуччя, можливості спілкування з обома батьками у випадках розірвання батьками шлюбу та окремого проживання одного з батьків з дітьми. У роботі детально розглянуто комплекс юридичних, соціально-економічних і психолого-педагогічних викликів, із якими щоденно стикається той із батьків, який самостійно проживає з дитиною, а також той, хто проживає окремо. Окрему увагу приділено практичним аспектам реалізації принципу рівної відповідальності обох батьків за виховання та утримання дитини незалежно від їхнього сімейного стану, факту розірвання шлюбу чи місця проживання.

Проаналізовані норми українського законодавства щодо врегулювання питань проживання, спілкування та матеріально-фінансового забезпечення дітей у неповних сім'ях, подано аналіз нормативно-правової бази стосовно виконання обов'язків з виховання, навчання та захисту прав дітей; виявлення колізій у сімейному та цивільному законодавстві, а також надання державної допомоги дітям за умов неможливості чи ухилення батька від виплати аліментів. висвітлення проблемних питань щодо ефективного стягнення аліментів, визначення місця проживання дитини, подолання ухилення від виконання батьківських обов'язків та забезпечення реальної участі батька чи матері, які проживають окремо, у житті дитини. Вивчено новий досвід у забезпечені спільної юридичної та фізичної опіки над дітьми після розлучень, який поширюється в країнах світу та Європейського Союзу. Визначено важливість та необхідність впровадження принципів дитиноцентричності, відповідального батьківства та гендерної збалансованості у процес виконання обов'язків батьків щодо піклування над дітьми в неповних сім'ях, оцінка дієвості державних соціальних виплат, пільг і гарантій для неповних сімей, а також аналіз ефективності функціонування органів опіки та піклування й служб у справах дітей. Посилення державної соціальної підтримки неповних сімей в умовах викликів війни, подолання демографічної кризи та негативних тенденцій у сучасному розвитку інституту української сім'ї. вивчення впливу одноосібного батьківства на психоемоційний стан дитини, запобігання випадкам батьківського відчуження та розробка дієвих інструментів профілактики сімейного неблагополуччя.

Дослідження обґрунтовує нагальну необхідність впровадження інтегрованого соціально-правового підходу, який гармонійно поєднує удосконалення законодавчої бази, оновлення судової практики та створення ефективної системи міжвідомчої підтримки неповних сімей. Сформовано конкретні практичні рекомендації для органів державної влади, судових інституцій, служб у справах дітей та громадських організацій задля підвищення рівня захисту найвищих інтересів дитини в умовах сучасних соціально-економічних викликів. Створення умов для щасливого дитинства, де панує любов та повага до дитини з боку батьків формулює феліцитарний підхід. Повна та благополучна сім'я забезпечує для майбутнього покоління можливість відчувати себе захищеною та повноцінно розвиватися.

Ключові слова: сімейна політика, сімейне право, дитиноцентричний підхід, права дитини, обов'язки батьків, неповні сім'ї, спільна опіка над дитиною.

Постановка проблеми. Проблеми правового захисту інтересів дітей, які виховуються у неповних сім'ях – є одним з актуальних напрямів політико-правових досліджень, аналізу проблем сучасної сімейної політики щодо вдосконалення її концептуально-ціннісних, нормативно-правових, організаційно-практичних основ.

Дитиноцентричний підхід у розвитку сімейної політики передбачає створення батьками і суспільством благополучних умов для життя дітей, що відображено у міжнародних документах, Конституції України, Сімейному Кодексі України, Законі України про охорону дитинства,. Цей підхід може розглядатись як центральний принцип сучасної політики соціально-правового захисту дітей у різноманітних сімейних умовах, однак він

набуває особливого значення для дітей, які стають соціально уразливими після розлучення батьків або за умов окремого їх проживання. Для таких обставин законодавство передбачає певні правові норми сімейного права, механізми залучення державних органів та правоохоронців у вирішення сімейних спорів щодо виконання батьківських обов'язків перед дітьми.

Соціальні зміни та трансформації останніх десятиліть вказують на процес посилення деформацій у розвитку сімейно-шлюбних відносин на фоні зниження ефективності сімейної політики та прояви її деактуалізації та деінституціоналізації у системі державного управління за умов лібералізації та скорочення соціальних програм. Одним з результатів таких змін цього виступає в першу чергу процес депопуляції в Україні, який за умов війни набуває масштабу демографічної катастрофи.

Соціальні демографи констатують також і кризу української сім'ї, що проявляється у низькому рівні та якості життя значної кількості родин, високому рівні розлучень та кількості неповних сімей, зростанні конфліктності сімейних відносин і проявів домашнього насильства як сучасних деформацій інституту сім'ї в Україні [1, с. 16–19; 2, с. 63; 3. с. 158–159].

Демографічну і сімейну кризу в Україні поглиблює повномасштабна війна, яка обумовила вибух міграційних процесів, різке падіння рівня народжуваності та зростання смертності (на одного народженого приходиться більше трьох смертей), значного погіршення благополуччя та здоров'я населення, сімей з дітьми зокрема [4; 5, с. 126–128: 6, с. 101–104]. На жаль, демографічна криза в Україні за умов війни набуває ознак проблеми національної безпеки, яка і після війни може розгортатись у нових загрозах розвитку суспільства [7].

Проблемою сучасних сімейних відносин в Україні виступає виховання дітей у неповних сім'ях, кількість яких зростає за умов демографічних негативних змін та повномасштабної війни. У таких родинах діти виховуються переважно жінками, що зміщує тягар відповідальності виховання дитини на плечі матерів, а самі діти без одного з батьків знаходяться під тиском психічної і економічної депривації у порівнянні з дітьми, які проживають у повних сім'ях [8; 9, с. 25; 10].

Отже, права дітей, які виховуються мамою без батька, можуть порушуватись у форматі посилення їх недостатньої соціальної захищеності, різних форм психічного травмування, проявів матеріально-фінансового неблагополуччя та обмеження доступу до соціальних благ. У такому аспекті, проблеми виконання батьківських обов'язків щодо забезпечення необхідних і благополучних умов для дітей з неповних сімей, виступають як об'єктом державної сімейної політики щодо захисту прав дітей, контролю за виконання батьками своїх обов'язків перед дітьми, так і предметом комплексних соціально-правових досліджень.

Стан дослідження. Передумови формування, типологія, особливості функціонування неповних сімей, проблеми соціальної і психологічної вразливості дітей з неповних сімей вивчаються у роботах таких авторів як: У. Бронфенбреннер, Дж. Боулбі, Е. Лібанова, Л. Слюсар, І. Булах, О. Главник, М. Докторович, В. Костів, Л. Шпільчак та інших науковців у сфері соціально-демографічних, сімейно-педагогічних, психологічних досліджень.

Проблеми сімейного права в Україні, правового врегулювання сімейних відносин в сучасній Україні та за кордоном досліджуються в роботах В. Чернеги, З. Ромовської, О. Явора, С. Синчук, Г. Лемко, В. Труби, М. Менджул, Ю. Черняк, М. Логвіної та інших авторів.

Заслуговують на увагу праці А. Токарєвої, яка присвятила свою наукову діяльність вивченню проблем правового регулювання сімейних відносин у неповних сім'ях [11]. Дослідниця вказує на недосконаліть концептуально-правових основ захисту інтересів дітей та доводить, що однією з основних проблем вирішення спорів у неповних сім'ях є відсутність чіткого законодавчого поняття «неповна сім'я». Це обумовлює виникнення правових колізій у різних галузях права – сімейному, трудовому, податковому та праві соціального забезпечення, коли цей статус визначається через суміжні, але не тотожні категорії: «батьки, хто проживає окремо від дітей», «одинока матір / одинокий батько», «розлучені батьки», «вдова/вдовець» [12, с. 112].

Зауважимо, що українські дослідники сімейної політики та сімейного права – В. Труба, Д. Пушка, Д. Плюшко, О. Алєксєєва, Я. Менів, О. Простибоженко та інші правознавці, визнають необхідність осмислення та використання міжнародного досвіду та досягнень країн Західної Європи у сфері забезпечення спільної опіки дітей після розлучення батьків, коли діти живуть певний час по черзі з одним з батьків. Цей досвід врегулювання сімейних відносин та спорів щодо виховання дітей у розлучених та дистантних неповних сім'ях через правові механізми є новим, потребує аналізу та поступового процесу імплементації в українському суспільстві, адекватного національній культурі батьківства та інтересам дітей [13].

Отже, правові норми, які спрямовані на врегулювання сімейних відносин, коли батьки розлучаються і не живуть окремо, потребують всебічного концептуального осмислення та вдосконалення на основі національного та міжнародного досвіду. В такому аспекті подальше дослідження проблем правового врегулювання відносин у неповних сім'ях щодо виконання батьківських обов'язків передбачає використання комплексного підходу як в аналізі різних форм та методів правозастосування у вирішенні спірних питань щодо виховання дітей, так й їх гармонізації з іншими формами врегулювання сімейних відносин, що в цілому дозволить компенсувати або зменшити негативний і травматичний влив розлучень і відсутність одного з батьків на процес соціалізації дітей. На практиці це означає застосування принципу дитиноцетричності у сфері вдосконалення та реалізації норм сімейного права.

Мета статті полягаю у комплексному вивченні нормативно-правових основ виконання обов'язків батьків щодо забезпечення благополуччя дітей у неповних сім'ях, які утворились в наслідок розлучень або окремого проживання батьків.

Виклад основного матеріалу. Неповна сім'я – це родина, в якій дитину або дітей виховує один з батьків в силу різних причин – розлучення, смерть, міграцію, війну або народження поза шлюбом. Відповідно розрізняють чотири типи неповної сім'ї – розлучена сім'я, осиротіла сім'я, позашлюбна сім'я, дистантна (дистанційна) сім'я [8, с. 168].

За даними Мультиіндикаторного кластерного обстеження домогосподарств в Україні 2025–2026 років 16182 домогосподарств 62 % дітей проживає в повних сім'ях, 30 % – з матір'ю, 1 % – з батьком, 3 % не проживають з біологічними батьками 5 % – інформація про батьків відсутня (дослідження проводилось Державною службою статистики України в межах глобальної програми MICS) [14, с. 7]. Отже, в сучасній Україні неповні сім'ї складають одну третину родин, при цьому серед них абсолютно домінують родини, в яких виховують дітей жінки [15].

Захист прав дитини безумовно пов'язаний з виконанням батьківських обов'язків перед ними, які визначені в міжнародних і національних правових документах. У випадках неможливості виконання таких обов'язків внаслідок часткового чи повного сирітства (смерть, відсутність одного / обох батьків), або соціального сирітства (позбавлення батьківських прав) суспільство включає компенсаторний механізм – через державні органи опіки над дітьми та виховання дітей у прийомних сім'ях.

Основні обов'язки батьків закріплені у нормах міжнародного права, серед яких виділяють в першу чергу: Декларацію прав дитини ООН (1959 р.), Конвенцію правд дитини ООН (1989 р.), а також Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про стягнення аліментів за кордоном (1956 р.), та Конвенцію ООН про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання (Гаазька конвенція 2007 р.).

На національному рівні захист прав дитини та обов'язків батьків перед ними в першу чергу відображені в ст. 51, 52 Конституції України. Ці конституційні норми передбачають рівність дітей у свої правах незалежно від шлюбного чи позашлюбного народження, зобов'язання батьків утримувати своїх дітей до повнолітнього віку, заборону будь якої форми дискримінації дітей, а також гарантії з боку держави щодо охорони сім'ї, дитинства та материнства та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [16].

В 2001 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон Україні «Про охорону дитинства», який виступає нормативною основою політики захисту прав дітей в українському суспільстві. Цей закон отримав доповнення та пройшов редагування впродовж 2002–2026 р.р. [17].

У ст. 2 Закону Україні «Про охорону дитинства» визначено завдання держави у розширенні соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних та правових інститутів з метою захисту прав і законних інтересів дітей в Україні.

У ст. 3 Закону Україні «Про охорону дитинства» зазначені принципи рівності прав і свобод всіх без виключення дітей та пріоритетності їх захисту як загальнонаціонального інтересу держави.

У статтях 11, 12 Закону України «Про охорону дитинства» (Розділ ІІІ «Дитина і сім'я») визначається, що сім'я є не тільки природним середовищем для розвитку дитини, а й несе відповідальність за створення належних для нього умов. Дитина при цьому має право на проживання з батьками, або одним з батьків та піклування їх про дитину [17].

За нормами даного Закону Батько і мати мають рівні права і обов'язки щодо основної турботи та забезпечення інтересів своїх дітей і незалежно від форми проживання з дітьми – спільно чи окремо, обоє батьків несуть рівну відповідальність за виховання, навчання та розвиток дитини. Так, у ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства» зазначено: «На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я та безпеку, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці» [17].

Зауважимо, що у 2009 році законодавцями були внесені зміни у Ст. 15. «Право дитини на контакт з батьками, які проживають окремо» Закону України «Про охорону дитинства», у якій зазначено: «Дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів [17].

Батьки, які проживають окремо від дитини, зобов'язані брати участь у її вихованні і мають право спілкуватися з нею, якщо судом визнано, що таке спілкування не перешкоджатиме нормальному вихованню дитини.

У разі коли батьки не можуть дійти згоди щодо участі одного з батьків, який проживає окремо, у вихованні дитини, порядок такої участі визначається органами опіки та піклування за участю батьків виходячи з інтересів дитини. Рішення органів опіки та піклування з цих питань можуть бути оскаржені до суду у порядку, встановленому законом» [17].

Стаття 16 Закону «Про охорону дитинства» врегульовує питання захисту прав дітей на контакт з батьками, іншими членами сім'ї та родичами, які проживають у різних державах і гарантує право дитини на возз'єднання з батьками, родиною, а також на контакти з батьками, які проживають за кордоном.

Щодо фінансово-майнових прав дітей і обов'язків батьків, то Закон України «Про охорону дитинства» не деталізує права дитини на фінансову допомогу батьків за кордоном, однак, у ст. 17 цього закону визначається право дитини на фінанси та майно батьків / одного з батьків за рішенням суду на випадок їх відсутності [17].

Рівні обов'язки батьків щодо виховання дітей до 18 років визначені у Сімейному кодексі України (Дані СКУ) і не залежать від характеру відносин батьків – у шлюбі вони чи розлучені, живуть разом чи окремо (ст. 141, 142) [18]. При цьому, способи утримування дитини визначаються батьками добровільно (неформально чи формально) або за рішенням суду (присудження аліментів і визначення формату спілкування з дитиною батька, який проживає окремо). Так, у ст. 157 СКУ визначається, що питання виховання дитини вирішуються батьками спільно і що мати / батько, з якими проживає дитина, не має права перешкоджати спілкуванню і участі у вихованні дитини іншому з батьків (який проживає окремо). При цьому, батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав у письмовій формі, який нотаріально засвідчується [18].

Отже, права і обов'язки батьків щодо спілкування з дітьми та піклування про них, які не проживають разом, можуть бути врегульовані в різний спосіб добровільно і спільно на формальній чи неформальній основі з використанням всього спектру форм врегулювання суспільних відносин – інтерактивних, диспозиційних, нормативних, та імперативних методів [19, с. 258–259]. Інтерактивні методи врегулювання сімейних відносин стосуються неформальних домовленостей між батьками і передбачають взаємну згоду сторін щодо вирішення проблем опіки над дитиною чи дітьми. Це – компромісна та мінімально конфліктна форма врегулювання сімейних постшлюбних відносин.

Договірна форма врегулювання сімейних відносин навколо виховання дітей, коли батьки не живуть разом (письмовий договір, завірений нотаріусом) представляє диспозитивний і одночасно нормативний метод вирішення питань постшлюбних сімейних відносин. Цей метод передбачає рівність учасників сімейних правовідносин, взаємну згоду, самостійність і незалежність учасників сімейно-правових відносин [20, с. 53]

Якщо неформальна чи договірна домовленість не можлива і виникає конфлікт, то батьки можуть вирішити ці питання через органи опіки та піклування (ООП) або у судовому порядку (ст. 158, 159 СКУ), що надає цій формі врегулювання сімейних спірних питань на основі імперативного методу, коли це відбувається поза волею та бажанням учасників сімейних правовідносин, носить характер зобов'язуючої правової норми [18; 20, с. 53; 21].

Так, за заявою матері чи батька дитини ООП визначає способи участі у вихованні та спілкуванні з нею на підставі вивчення умов життя батьків, їхнього ставлення до дитини та інших обставин, що мають значення для захисту прав дитини (С. 158 СКУ). При цьому, рішення ООП є обов'язковим для виконання, а особа, яка ухиляється від виконання рішення ООП, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду батьку, хто проживає окремо від дитини [18].

У ст. 159 СКУ визначено роль суду у вирішенні спору щодо участі у вихованні дитини, хто проживає окремо і не виконує рішення ООП. Суд бере до уваги ставлення батьків до виконання своїх обов'язків, особисту прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші важливі для благополуччя дитини обставини – стан психічного здоров'я батьків, зловживання ними алкогольними напоями або наркотичними засобами. У результаті суд визначає способи участі батьків у вихованні дитини – місце, час, періодичність побачень, можливість спільного відпочинку та відвідування місця проживання батька, хто проживає окремо. В окремих випадках суд може обумовити побачення з дитиною присутністю іншої особи, якщо це покликано інтересами дитини [18].

Ст. 159 СКУ врегульовує ситуацію, коли батьки, з якими проживає дитина, ухиляються від виконання рішення суду і може за заявою іншого батька прийняти рішення про передачу дитини для проживання з ним. Також, при ухиленні від виконання рішення суду, особа, з якою проживає дитина зобов'язана відшкодувати матеріальну і моральну шкоду, завдану батьку, хото проживає окремо від дитини [18].

Важливо зауважити, що вік дитини має значення для врахування бажання самої дитини при визначенні місця проживання з одним з батьків при розлученні чи окремому їх проживанню. У ст. 160 СКУ зазначено, що до 10 років дитини батьки домовляються про місце проживання без її участі, однак дитина з 10 до 13 років приймає участь у досягненні цієї домовленості. Коли дитина досягає 14 років, то вона сама має право сама визначати з ким проживати – з матір'ю чи батьком [18].

Піклування за дитиною передбачає майнову основу – фінанси, житло, інші матеріальні умови та ресурси. Батьки зобов'язані забезпечити ці умови для виховання дитини до досягнення нею повноліття (с. 180 СКУ).

Ст. 181 СКУ визначає способи виконання фінансово-майнових зобов'язань батьків перед дитиною – на основі домовленості (у грошовій і / або натуральній формі) або за рішенням суду, коли визначається грошова сума (аліменти) для утримання дитини, яку сплачує батько, хто проживає окремо від дитини [18].

Ст. 182 СКУ визначає обставини, які враховуються судом при визначенні розміру аліментів:

– стан здоров'я та матеріальне становище дитини:

– стан здоров'я та матеріальне / майнове становище платника аліментів;

– наявність у платника аліментів інших дітей чи інших непрацездатних членів його сім'ї [18].

При цьому, розмір аліментів має бути достатнім для забезпеченні гармонійного розвитку дитини та не може бути меншим, ніж 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку (п 2 ст. 182 СКУ) [18].

В Україні щороку в Державному бюджеті встановлюється сума мінімального розміру аліментів на дитину відповідно прожиткового мінімуму.

Станом на 2026 рік у ст. 7 Закон України Про Державний бюджет України на 2026 рік прожитковий мінімум на дитину становить:

– на дітей віком до 6 років становить – 2817, 00 грн;

– на дітей віком від 6 до 18 років – 3512,00 грн [22].

Відповідно до цього мінімальний розмір аліментів на утримання дитини становить (50 % від прожиткового мінімуму):

– віком до 6 років – 1408, 50 грн;

– віком від 6 до 18 років – 1756, 00 грн [22].

Ст. 183 СКУ визначає, що стягнення судом аліментів може бути у розмірі:

На 1 дитину – 25 %, відповідно на 2 дитини – 1/3, на 3-х і більше дітей – 50 % заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше 10 прожиткових мінімумів відповідно на кожну дитину. Зауважимо, що у разі достатності заробітку платника аліментів суд може призначити розмір аліментів у 100 % розмірі прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку [18].

В умовах комерціалізації вищої освіти у батьків дитини виникають проблеми з фінансування навчання повнолітніх дітей. У таких випадках СКУ у ст. 199 передбачає обов'язок батька, хто проживає окремо, надавати допомогу повнолітній дитині, яка вчиться у вищому навчальному закладі – добровільно або у формі аліментів до досягнення дитиною 23 років. При цьому, позов до суду, щодо призначення аліментів повнолітній дитині для навчання може робити або сама дитина, або мати / батько, з яким дитина проживає [18].

Зауважимо, що в Україні нормується правова відповідальність за ухилення від сплати аліментів: цивільно-правова (штрафи та пеня), адміністративна (суспільно корисні роботи й обмеження) та кримінальна (пробаційний нагляд чи обмеження волі) [23].

За відсутністю батька, який має сплачувати аліменти (невідоме місце проживання чи перебування невідоме, ухилення чи неможливість сплачувати аліменти), українська держава бере на себе відповідальність щодо тимчасової фінансової допомоги дитині за рахунок Державного бюджету з урахуванням матеріального стану сім'ї у розмірі не менше 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Така допомога реалізується органами центральної виконавчої влади, які виконують функції захисту прав дітей в Україні (ст. 181 СКУ) [18].

У цілому, захист прав дитини в Україні, який передбачає участь обох батьків у її вихованні та піклуванні про неї, інтегрує всі основні форми і методи суспільного та державно-правового врегулювання відносин та вирішенні спірних питань, конфліктів навколо питань по вихованню дітей батьками, які живуть окремо: імперативний та нормативний, а також диспозитивний та інтерактивний методи.

Очевидно, що складність і різноманітність сімейних відносин та життєвих обставин, в яких опиняються сучасні батьки і діти обумовлює і широкий діапазон засобів вирішення про-

блем і конфліктів у процесі реалізації батьківських обов'язків перед дітьми [24, 25]. В сучасних умовах відбувається зростання кількості неповних сімей (у яких і до війни виховувалось до 40 % дітей), зокрема неповних сімей зі статусом переселенців, що обумовлює падіння рівня життя та безпеки родин з дітьми. Тому захист прав дітей набуває характеру стратегічного напряму державної політики, а демографічна, сімейна та ювенальна політика стає надзвичайно актуальною для вирішення питань національної безпеки і збереження людського капіталу країни [26, с. 15–16].

На думку авторів даної статті, пошук та реалізація дитиноцентричної моделі сімейної та ювенальної політики передбачає забезпечення різноманітних прав і свобод дитини, що стосується не тільки матеріального, а й соціального, психологічного її благополуччя. Оскільки за це в першу чергу несе відповідальність сім'я, батьки дитини, то фокус у забезпечені благополучного дитинства має бути наведений на формування культури гуманістичного, демократичного, компетентного і відповідального батьківства. Тому важливим напрямом сучасної сімейної політики має стати сімейне виховання дітей, молоді та батьків. Очевидно, що педагоги та психологи можуть зробити свій професійний внесок у формування високої культури сімейних відносин і відповідального батьківства через виховання та освіту дітей та їх батьків.

Феліцитарний підхід в аналізі проблем сімейних відносин і виховання дітей орієнтує на створення умов для щасливого дитинства, яке передбачає любов і повагу батьків до дитини, позитивні та глибинні психо-емоційні зв'язки між батьками і дітьми, всебічну і спільну турботу про дітей [3; 27]. При таких відносинах у сім'ї маленька людина може всебічно розвиватись і впевнено рухатись до дорослого життя, долати на життєвому шляху труднощі, досягати успіхів. При цьому щасливі діти мають шанс і можливість стати щасливими батьками і виховувати щасливих дітей, коли стануть дорослими. Для цього потрібна повна і благополучна сім'я.

У такому аспекті, якісні результати ефективної сімейної політики та сімейного виховання пов'язані зі зменшенням кількості розлучень і збереження повних сімей, високим рівнем відповідальності подружжя перед своїми дітьми. За умов неможливості збереження шлюбу інтереси дітей мають бути максимально захищені суспільством на основі використання діалогових і компромісних моделей неформального та правового врегулювання сімейних відносин та спорів, коли досягається гармонізація прав дітей та обов'язків батьків. У таких випадках досвід країн Західної Європи щодо спільної опіки над дітьми після розлучення батьків заслуговує на особливу увагу і підтримку науковців та законодавців [13]. Зростання випадків використання моделі спільної фізичної опіки над дітьми у судовій практиці, яку констатують українські правознавці, засвідчує певну відкритість і готовність українського суспільства для подальшої інституціоналізації західноєвропейської моделі спільної опіки в Україні [28; 29].

Висновки. В історії суспільства неповні сім'ї існували завжди, однак причини їх виникнення, якість їх життя та поширеність різних форм змінювались і в сучасних умовах проявляються специфічно в залежності від країни, рівня її соціального і політичного розвитку, змісту та ефективності соціальної, сімейної, ювенальної та демографічної політики держави, досконалості їх нормативно-правових основ та механізмів правового регулювання сімейних відносин з позиції захисту інтересів дітей та виконання обов'язків батьків.

Батьківські обов'язки щодо виховання дітей у неповних сім'ях закріплена у систем сімейного права і передбачає рівність і відповідальність обох батьків. Однак, на практиці ці принципи порушуються і появляються у гендерному дисбалансі, економічній депривації та недостатньому рівні відповідальності. За таких умов діти після розлучення діти як правило залишаються з матерями, акцент у захисті інтересів дитини зміщується у визначення місця проживання дитини з матір'ю, а відповідальність батьків-чоловіків концентрується на виплаті аліментів. Принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини найчастіше в таких умовах залишається нереалізованим або частково реалізованим, а отже, у значній мірі декларативним.

Отже, людиноцентрична та дитиноцетрична орієнтація сімейної політики, та сімейноцентричний принцип соціальної, економічної, демографічної політики держави розкриває можливості для посилення стійкості інституту сім'ї до викликів у розвитку сучасного суспільства [7, 30]. Особливо це важливо для України за умов повномасштабної війни і буде актуальним у період повоєнного відновлення країни, коли мають виникнути умови для її перетворення у країну щасливих родин, щасливих батьків та дітей.

Література:

1. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. Колективна монографія. К.: ТОВ «Основа–Принт», 2009. 248 с.
2. Чепурко Г. Виклики й загрози демографічній стійкості України під час війни. Соціологічні студії. 2025. № 1(26). С. 58–72. https://doi.org/10.29038/2306-3971-2025-01-43-43
3. Шумко Я. Трансформація інституту сім'ї в сучасних умовах: психолого-правовий аспект. Юридична психологія. 2024. № 1 (34). С. 154–161. doi: 10.33270/03243401.154.
4. Національний звіт «Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні: 2024» За підтримки ЮНІСЕФ. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/49196/file/UNICEF_SitAn_2024_UKR.pdf.pdf
5. Бідність та становище дітей в умовах війни / Черенько Л.М., Заяць В.С., Клименко Ю.А., Когатько Ю.Л., Крикун О.І., Полякова С.В., Реут А.Г., Хмелевська О.М., Шишкін В.С.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та пробл. якості життя НАН України. Київ, 2025. 141 с.
6. Інструменти забезпечення резильєнтності українського суспільства : монографія / за ред. Е. М. Лібанової ; авт. колектив. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2025. 372 с.
7. Кириленко О.М., Грицюк А.Р., Дикун Г.П. Демографічна безпека як стратегія національного розвитку України: людиноцентричний підхід. Геополітичний ландшафт сучасного світу та місце в ньому України : монографія ; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики. Харків : Право, 2025. С. 288–313. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178612351
8. Лемко Г., Карпович Н. Особливості розвитку і поведінки дітей з різних типів неповних сімей. Освітній простір України, 2019. № 16 № 16 (2019). С. 166–174. DOI: https://doi.org/10.15330/esu.16.166-174
9. Шевців Ю., Білецький О. Феномен одинокого материнства в Україні в умовах воєнного стану. *Молодий вчений*. 2023№ 7 (119). С. 25–30. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-7-119-5
10. Гендерна рівність і: погляд у контексті Європейської стратегії України. Центр Разумкова. 2016. 244 с. URL: https:// www.nayka.com.ua

11. Токарєва А. Г. Правове регулювання сімейних відносин за участю осіб, які проживають у неповній сім'ї : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2007. 198 с.
12. Токарєва А. Г. Поняття та види неповних сімей як суб'єктів сімейного права. *Наукові записки Харківського університету внутрішніх справ.* 2006. Вип. 34. С. 112–119.
13. Труба В. І. Спільна фізична опіка над дитиною: поняття та значення. Дванадцяті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права : до 25-річчя заснування кафедри цивільно-правових дисциплін : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті Є. В. Васьковського (м. Одеса, 31 трав. 2024 р.) [Електронне видання] / відповід. ред. В. І. Труба ; упоряд. А. Л. Святошнюк ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, економ.-прав. ф-т. Одеса : Фенікс, 2024. 139 с. С. 91–96. URL: http://liber.onu.edu.ua/pdf/12jurid_disp.pdf
14. Мультиіндикаторне кластерне обстеження домогосподарств в Україні у 2025–2026 роках. Національне обстеження Державною службою статистики України в межах глобальної програми MICS. 48 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/mics-survey
15. Дутчак О., Ткалич А. Одинокі матері в Україні. Бідність, порушення прав та потенціал до протесту. URL: https://commons.com.ua/ru/odinoki-materi-v-ukrayini-bidnist-porushennya-prav-ta-potencial-do-protestu/
16. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 20.08.2026).
17. Закону Україні «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001, № 30, ст.142. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text
18. Сімейний кодекс України від 10.02.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2002, № 21–22, ст. 135. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text
19. Явор О.А. Загальні засади регулювання сімейних відносин: традиційний та сучасний підходи. *Вісник Академії адвокатури України.* 2012. № 3(25). С. 258–259. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/55bb0e41-0770-4535-80b9-3b4eafd657af/content
20. Чернега В. М. Механізм правового регулювання сімейних відносин : дис. ... доктора юрид. наук :12.00.03. Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2022. 466 с. URL:https://univer.km.ua/sites/default/files/users/user161/diss%20%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D0%B3%D0%B0.pdf.
21. Чернега В. М. Зобов'язуючі норми сімейного права як об'єкти наукової класифікації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. №5. С. 148–150. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP_5_2019.pdf
22. Про Державний бюджет України на 2026 рік : Закон України від 18 лист. 2025 р. № 4695-XX. *Відомості Верховної Ради України*. 2026. № 1. Ст. 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4695-20#Text (дата звернення: 20.08.2026).
23. Аліменти: відповідальність за ухилення від сплати. Асоціація юридичних клінік України. URL: https://legalclinics.in.ua/consult/consultation-28-09-2021-2/
24. Слюсар Л.І. Специфіка батьківства у сім'ях різних типів: проблеми, ризики та шляхи їх мінімізації. Демографія та соціальна економіка. 2017. № 3.С. 24–36. Doi: https://doi.org/10.15407/dse2017.03.024
25. Слюсар Л. І. «Одиноке батьківство в Україні як соціально-демографічний феномен». Український соціум. 2021. № 3. С. 45–59.
26. Слюсар Л. І. Українська сім'я в умовах війни. Демографія та соціальна економіка. 2023. № 2 (52). С. 3–16.
27. Кириленко О.М. Благополуччя людей як об'єкт соціологічних досліджень: феліцитарний підхід. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2017. № 3(30). С. 18–33. doi.org/10.21564/2075-7190.30.90225
28. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 26.10.2022 у справі № 750/9620/20, провадження № 61-7187св22. ЄДРСР. URL: Єдиний державний реєстр судових рішень (court.gov.ua).
29. КЦС ВС у спорі між розлученими батьками щодо місця проживання дітей вперше застосував модель спільної фізичної опіки. Судова влада України. Верховний суд. https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1558704/
30. Стратегія демографічного розвитку України до 2040 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. Київ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#n12

Kyrylenko O., Hrytsiuk A. Specifics of fulfilling parental duties to ensure children's well-being in single-parent families: a comprehensive socio-legal approach

Summary. The article is devoted to a comprehensive, in-depth socio-legal analysis of the specifics of fulfilling parental duties to care for children in single-parent families, aimed at ensuring their harmonious development and an adequate level of the child's financial well-being. Issues related to protecting the rights of minor children regarding their material, physical, and socio-psychological well-being, as well as the opportunity to communicate with both parents in cases of divorce and separate living arrangements, are examined. The work thoroughly addresses the range of legal, socio-economic, and psycho-pedagogical challenges daily faced by the parent living independently with the child, as well as the one living separately. Particular attention is paid to the practical aspects of implementing the principle of equal responsibility of both parents for raising and maintaining the child, regardless of their marital status, divorce, or place of residence.

The norms of Ukrainian legislation regarding the regulation of issues related to the residence, communication, and financial support of children in single-parent families are analyzed; an analysis of the regulatory framework concerning the fulfillment of duties for the upbringing, education, and protection of children's rights is provided; conflicts in family and civil legislation are identified, alongside the provision of state assistance to children in cases where the father is unable or evades paying child support. Issues regarding effective child support collection, determining the child's place of residence, overcoming evasion of parental duties, and ensuring the meaningful participation of the parent living separately in the child's life are highlighted.

New experience in ensuring joint legal and physical custody of children after divorce, which is spreading worldwide and across the European Union, has been studied. The importance and necessity of implementing the principles of child-centrism, responsible parenthood, and gender balance in the process of fulfilling parental duties to care for children in single-parent families are determined. The effectiveness of state social payments, benefits, and guarantees for single-parent families is assessed, alongside an analysis of the operational efficiency of guardianship authorities and child protective services. Strengthening state social support for single-parent families under the challenges of war, overcoming the demographic crisis, and addressing negative trends in the modern development of the Ukrainian family institution are emphasized. The impact of single parenthood on the psycho-emotional state of the child is examined, along with preventing cases of parental alienation and developing effective tools for preventing family dysfunction.

The study substantiates the urgent need to implement an integrated socio-legal approach that harmoniously combines the improvement of the legislative framework, updating of judicial practice, and the creation of an effective interagency support system for single-parent families. Concrete practical recommendations have been formulated for state authorities, judicial institutions, child protective services, and public organizations to enhance the level of protection of the best interests of the child amidst contemporary socio-economic challenges. Creating conditions for a happy childhood, dominated by love and respect for the child from parents, formulates a felicitous approach. A complete and prosperous family provides the future generation with the opportunity to feel protected and to fully develop.

Key words: family policy, family law, child-centric approach, children's rights, parental duties, single-parent families, joint child custody.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 05.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026